

- 1856). – Leidem-Boston, 2010. – P. 341-342.
15. [Czaykowski Michał] Kozaczyzna w Turcyi. – Paryż, 1857.
16. Jerzy S. Słownik Polaków w Imperium Osmańskim i Republice Turcji. – Kraków, 2005. – S. 401-402.
17. <http://www.lenczewski.com.pl/korpus.html>
18. Полтораk В. «Список іменний корпусу козаків оттоманських». 1857 р. // Чорноморська минувшина. – Вип.6. – 2011. – С. 114-128.
19. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 1. – Оп. 203. – О.з. 15 за 1857 р.; ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 249. – О.з. 430. – Арк. 37-37 зв., 48; ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 203. – О.з. 2 за 1862 р. – Арк. 1-1 зв.; ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 203. – О.з. 2 за 1862 р. – Арк.4-5, 7, 9 зв., 10; ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 249. – О.з. 430. – Арк. 86 зв.; ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 249. – О.з. 430. – Арк. 205-206.
20. ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 249. – О. з. 651 за 1872 р. – Арк. 3-4; ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 249. – О. з. 651 за 1872 р. – Арк. 5; ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 249. – О. з. 651 за 1872 р. – Арк. 6; ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 249. – О. з. 651 за 1872 р. – Арк. 7.

Синявська О. О.

УДК 94(477.74-21):373.5”1805/1817”

ЗАСНУВАННЯ ОДЕСЬКОЇ КОМЕРЦІЙНОЇ ГІМНАЗІЇ НА ПОЧАТКУ ХІХ ст.

У статті розглядаються обставини та умови заснування комерційної гімназії в Одесі на початку ХІХ ст., аналізується план заснування закладу та його реалізація на практиці.

Ключові слова: комерційна гімназія, Одеса, ХІХ ст.

Період правління А.-Е. Рішельє як градоначальника Одеси та губернатора Новоросійського краю став епохальним для всього півдня України. Ще сучасники герцога визнавали його талановитим адміністратором, який за короткий час перетворив невеличке поселення Хаджибей на європейське місто Одесу. З його іменем тісно пов'язано становлення освітніх закладів південного регіону. Саме А.-Е. Рішельє вперше підняв питання про нагальну необхідність відкриття в Одесі навчальних закладів.

Питання розвитку освіти на півдні України та, зокрема, в Одесі привертало увагу дослідників, починаючи з ХІХ ст. і до сучасності, але переважна більшість наукових та науково-популярних праць присвячена історії першого вищого навчального закладу на півдні – Рішельєвського ліцею, в той час як історія інших закладів розглядається побіжно. Виключенням є хіба що роботи М. І. Ленца [6; 7], написані переважно на архівних матеріалах. Звертає на себе увагу також праця А. О. Скальковського [12], в якій представлені матеріали приватного архіву професора Харківського університету А. Дегурова. Зустрічаємо окремі відомості про спробу заснування Одеської комерційної гімназії також в узагальнюючих роботах з історії Одеси, але спеціального дослідження написано так і не було.

Мета даної статті – прослідкувати обставини та умови заснування комерційної гімназії в Одесі, її структуру, визначити причини закриття. Для повнішого розкриття теми у статті залучено архівні матеріали із Державного архіву Одеської області, де збереглося 6 справ з фонду 320 («Одеська комерційна гімназія»), які на сьогодні передані до фонду 44 («Рішельєвський ліцей») [2; 3].

На початку ХІХ ст. в Одесі існувало два навчальних заклади: приватна школа колезького асесора Врето (була закрита в 1803 році у зв'язку з від'їздом засновника) та парафіяльне

училище, відкрите при римо-католицькій церкві у 1802 році. Відразу після приїзду в Одесу, А.-Е. Рішельє направляє подання імператорові Олександрю I з проханням влаштувати в Одесі учбовий заклад за зразком Петербурзького єзуїтського пансіону. Вихованець єзуїтів, А.-Е. Рішельє в справі виховання і освіти знаходився під впливом представників цього ордену. Деякі православні історики, зокрема, М. Морощкін, надавали цьому факту негативний характер, вважаючи, що єзуїтська система виховання не відповідала російському духу і була негативною тенденцією в становленні освіти [9, с.420], але початок ХІХ ст. позначений відкриттям цілої низки єзуїтських пансіонів в межах європейської частини Росії, в які батьки охоче віддавали дітей.

Справа відкриття навчального закладу в Одесі вирішилася дуже швидко: 31 січня 1804 року міністр внутрішніх справ граф В. П. Кочубей передав це питання на розгляд міністрові духовних справ і народної освіти П. В. Завадовському, а вже 15 квітня 1804 року імператор Олександр I затвердив доповідь міністра про заснування в Одесі комерційної гімназії [5, с.8]. Ймовірно, допомогла та обставина, що в той же час розроблявся загальний статут гімназій на підставі попередніх правил міністерства народної освіти, затверджений дещо пізніше, а саме 5 листопада 1804 року, і що мав багато спільного з проектом Одеської гімназії.

За «Планом для заснування в Одесі комерційної гімназії» [11, с.228-324] учбовий заклад повинен був складатися з окремих училищ – приходського, повітового, і власне гімназії. Передбачалося, що це будуть не три окремі заклади, а три особливі відділи одного ж і того учбового закладу. Ідея об'єднання декількох типів навчальних закладів під одним дахом була досить прогресивною, особливо для такого молодого міста як Одеса. Разом з тим були очевидні і недоліки затвердженого плану. Це, по-перше, надмірна багатопредметність і короткий курс (фактично три роки) для засвоєння дітьми знань практично з усіх галузей знань у перших двох

відділеннях; і, по-друге, перенасиченість навчальними предметами учнів гімназійних класів (наприклад, вивчення в першому класі гімназії фізики та логіки, а в другому – природного права, психології та моральної філософії). Очевидно, ця непослідовність і послужила причиною того, що з трьох відділів шестикласної комерційної гімназії були відкриті лише два перші, та й то в дещо зміненому вигляді.

14 травня 1804 року попечитель Харківського навчального округу С. О. Потоцький передав герцогу А.-Е. Рішельє копії плану і штатів Одеської комерційної гімназії. Основа нового плану зовсім не співпадала з попереднім проектом А.-Е. Рішельє, що фактично руйнувало надії герцога і його оточення на аристократичний і замкнутий характер навчально-виховного закладу в Одесі на зразок єзуїтського пансіону. До всього цього, Одеська комерційна гімназія по міністерському плану не була свого роду автономним закладом, а перебувала у віданні попечителя Харківського навчального округу, а директор її зобов'язаний підкорятися директору губернської гімназії, яку передбачалося відкрити в Херсоні.

Така непроста схема управління гімназією відповідала умовам університетського статуту 1804 року, за яким університетам надано було право нагляду за всіма навчальними закладами на території його навчальної округи. Оскільки Новоросійський край офіційно було приєднано до Харківської навчальної округи, то відповідно візитації та інспекції повинні були проводитися Харківським університетом. За своїм статутом Харківський університет зобов'язаний був особливо піклуватися про те, щоб у гімназіях, парафіяльних та повітових училищах працювали обізнані й досвідчені педагоги. Університету було надано право обирати для кожної губернії округи директора училищ і представляти його через головне управління училищ на затвердження міністра. Доглядачів училищ та вчителів у гімназії Рада університету обирала сама або за поданням губернських директорів. Для нагляду за училищами та управління ними засновувався

училищний комітет [1, с.27-28]. Так були сформульовані відносини університету і навчальних закладів в межах певної навчальної округи.

А.-Е. Рішельє опинився перед непростим вибором: з одного боку, він не міг відмовитися від заснування комерційної гімназії в Одесі, план якої був розроблений в міністерстві народної освіти; з іншого боку, в такому вигляді гімназія не відповідала його вимогам і уявленням про необхідний одеському суспільству навчальний заклад. Але бажання мати в Одесі гімназію було сильнішим за амбіції градоначальника і у червні 1804 року А.-Е. Рішельє листом повідомляє графа С. О. Потоцького про свою згоду на запропоновані міністерством умови [7, с. 39].

У грудні 1804 року директором Одеської комерційної гімназії призначений англієць П. Вольсей, а через декілька місяців він одночасно стає директором приватного Благородного інституту, який постав на базі його пансіону (саме ним опікувався А.-Е. Рішельє, втілюючи таким чином в життя ідею про існування єзуїтського пансіону). Справа відкриття гімназії між тим затягувалась, і П. Вольсей підготував і надав правлінню Харківського університету свій план Одеської комерційної гімназії, який, в цілому, був спробою перебудувати деякі положення про комерційну гімназію з метою пристосувати її до пансіону. У травні 1805 року училищний комітет, який засідав в Херсоні, схвалюючи діяльність і старанність П. Вольсея «в розпорядженнях по гімназії», доручив йому підшукати в Одесі осіб, здатних зайняти вчительські місця в щойно відкритому закладі і скласти подання про їх призначення, в якому вказати інформацію про знання й поведінку майбутніх вчителів. При цьому, визнаючи понад можливості відкрити всі відділення і школи гімназії з причини того, що навряд чи знайдуться вихованці, підготовлені до вступу в гімназійні класи негайно, комітет вважав за необхідне на цьому етапі відкрити тільки перше і друге відділення (відпо-

відно парафіяльне і повітове училища) і один клас гімназії, якщо він виявиться доцільним. Щодо проекту улаштування гімназії, розподілу наук і т. д. комітет рекомендував директорові спиратися на затверджений міністерством статут Одеської комерційної гімназії [6, арк.18]. Така постанова училищного комітету розставила всі крапки над «і» в питанні керівництва Одеською комерційною гімназією і фактично відразу ж припинила спроби П. Вольсея змінити план гімназії по-своєму.

Для закріплення рішень училищного комітету, Харківський університет відряджає до Одеси з інспекцією професора О. Стойковича, який отримує докладну інструкцію дій. Головне завдання харківського візитатора – «проаналізувати прихильність мешканців краю до навчальних закладів». О. Стойкович дуже серйозно поставився до свого завдання. Він пробув в Одесі сім днів і після закінчення відрядження склав докладний звіт для правління Харківського університету. У цьому звіті інспектор велику увагу приділив питанню устрою майбутньої гімназії: розподіл штатної суми, будівлі та необхідних меблів, підготовка бібліотеки та навчальних посібників. Разом з тим, О. Стойкович зазначив, що гімназія в Одесі не може бути відкрита негайно, головним чином, через відсутність підготовлених для неї учнів, тому він вважав можливим обмежитися тільки відкриттям повітового та парафіяльного училищ, в яких діти «всякого звання і стану можуть вчитися і готуватися до слухання гімназійних уроків, насамперед навчання мов». У висновку пропонувалося до вже розписаних по штату предметів майбутньої гімназії додати німецьку мову, малювання, кораблебудування і гімнастичні мистецтва [1, с. 1125-1127]. До звіту інспектор додав складений директором П. Вольсеєм попередній список вчителів Одеської комерційної гімназії, додавши свої коментарі.

Училищний комітет Харківського університету розглянув донесення професора О. Стойковича і в цілому погодився з його пропозиціями за винятком того, що стосувалося за-

провадження нової дисципліни – кораблебудування. Члени комітету справедливо вважали, що знання цієї дисципліни не має ніякого зв'язку з предметами комерційної гімназії. Це рішення було схвалено попечителем С. О. Потоцьким і правлінням університету, і 2 січня 1806 року в Одесі було нарешті відкрито нижчі класи майбутньої Одеської комерційної гімназії, або так звані повітове і парафіяльне училища. Директором ставав, як і було обумовлено, П. Вольсей. Вже 6 січня того ж року П. Вольсей доводив до відома Харківського університету, що «повітове і парафіяльне училища приведені в повну дію». Вчителями були призначені: в парафіяльне училище – А. Шлюхін, у повітове – П. Куницький (вчитель Закону Божого і російської мови), А. Шлюхін (вчитель загальної історії та географії), Л. Елкан (вчитель німецької мови), Пеццолі (вчитель італійської мови), П. Софці (вчитель грецької мови). Протягом наступних років до педагогічного колективу також увійшли: О. Золотарьов (вчитель російської словесності і філософії, з 1808 року), Є. Ламбірій (вчитель математики, з 1809 року), Д. Визи (вчитель старогрецької мови, з 1809 року), І. Феррарінні (вчитель італійської мови, з 1810 року), К. Кучеровський (вчитель арифметики в парафіальному училищі, з 1808 року) [3, арк.14-35].

У серпні 1807 року відбулася чергова інспекція Харківського університету одеських навчальних закладів. Цього разу від правління університету був призначений візитатором професор І. С. Рижський, який займав кафедру російської словесності. В університеті він працював з часу його заснування і проявив себе як талановитий педагог і видатний адміністратор. Наріжним питанням під час інспекції харківського професора було відкриття гімназійних класів Одеської комерційної гімназії. Візитатор знайшов необхідним розділити учнів другого відділення гімназії (повітового училища) на два класи, до старшого класу було переведено найбільш успішних учнів з метою «якнайшвидшого приготування їх

для надходження в I-й клас гімназії». Ним же було складено розклад основних предметів навчання в першому і другому класах другого відділення, який дещо звужував коло навчальних предметів.

Порівнюючи складений І. С. Рижським розклад із затвердженим міністерством навчальним розкладом Одеської комерційної гімназії, відзначимо деякі невідповідності: на окремі дисципліни (наприклад, історію і географію) відводилося значно менше годин для вивчення, ніж передбачалося за планом; зовсім не прописувалося в розкладі вивчення Закону Божого, чистописання та малювання, зате пропонувалося вивчення іноземних мов (що планувалося до вивчення в перших гімназійних класах). Як вважав М. І. Ленц, невідповідність ця була викликана тим, що І. С. Рижський мав на меті максимально наблизити хід навчання в одеських училищах до затвердженого статуту комерційної гімназії, а не змінювати цей статут за власним бажанням [7, с.72]. Всі зауваження та розпорядження були схвалені училищним комітетом і затверджені правлінням Харківського університету в жовтні 1807 року, але яких-небудь практичних змін для Одеси вони не мали.

І. С. Рижський був дуже зацікавлений у відкритті Одеської комерційної гімназії. У лютому 1809 року, вже в якості ректора Харківського університету, він знову звернувся до П. Вольсея з проханням викласти причини, які стали перешкодою для відкриття гімназійних класів в Одесі. Останній зволікав з відповіддю і не марно. Пов'язано це було з протистоянням П. Вольсея і його покровителя А.-Е. Рішельє з одного боку, та Харківського університету з іншого боку. Але ігнорування настійних рекомендацій харківських візитаторів врешті-решт привело до зняття П. Вольсея з посади директора Одеської комерційної гімназії. Місце директора за протекцією А.-Е. Рішельє на початку 1811 року посів наглядач Херсонського військового сирітського відділення А. Мінут [12, с.4].

Але ні в 1810, ні в 1811 роках третє відділення Одеської комерційної гімназії так і не було відкрито, і в першу чергу тому, що все більше зростали авторитет та кількість учнів Одеського благородного інституту, якому до того було надано всі права і привілеї державного навчального закладу.

В таких умовах до Одеси було направлено чергового візитатора – професора А. Дегурова, русифікованого француза, який мав знайти компроміс у протистоянні А.-Е. Рішельє і Харківського університету. А. Дегуров інспектував одеські навчальні заклади двічі: влітку 1812 року та у серпні 1814 року, але йому також не вдалося відстояти необхідність відкриття в Одесі комерційних класів гімназії. Замість цього на міністерському рівні було вирішено додати клас з вивчення правил бухгалтерії і комерції до Одеського повітового училища. Це подання так і не було виконано. Виною тому стало страшне лихо – чума, яка спіткала Одесу в 1812 році. З донесень директора А. Мінута можна зробити висновок про те, що протягом 1812-1813 навчального року повітове училище практично не функціонувало, а у 1814 році відбувається чергова ротация, і А.-Е. Рішельє висуває клопотання про призначення на посаду директора Одеської комерційної гімназії І. М. Флукі, який на той час очолював Таганрозьку гімназію. А.-Е. Рішельє високо цінував адміністративно-педагогічну діяльність І. М. Флукі, але призначення останнього було затверджено Радою Харківського університету тільки в 1815 році, вже після від'їзду герцога з Росії.

Про стан справ в Одеській комерційній гімназії після від'їзду А.-Е. Рішельє красномовно свідчить донесення директора І. М. Флукі попечителю С. О. Потоцькому від 7 листопада 1816 року. Кількість учнів у гімназії на момент вступу І. М. Флукі на посаду складала 24 особи: 11 – у парафіяльному училищі, 9 – у першому класі і 4 – у другому класі повітового училища. Такий поганий стан навчальної справи гімназії директор бачив у небажанні батьків давати

серйозну освіту своїм дітям. Для усунення цього він пропонував створити батьківський комітет і запрошувати батьків відвідувати заняття в училищах. Ідея ця не знайшла відгуку серед батьків вихованців і не була втілена в життя. Проте, завдяки старанням І. М. Флукі і, в першу чергу, внесеним ним змінам до програми навчання в училищах, число учнів за період з березня 1815 року до початку 1817 року зроста вдвічі і склала 59 осіб [2, арк.70-71зв].

У 1817 році за наказом імператора Олександра І міністерство народної освіти було перейменовано на міністерство духовних справ і народної освіти, на посаду міністра був призначений князь О. М. Голіцин, який користувався особистою дружбою і довірою імператора. 25 березня 1817 року на посаду попечителя Харківської навчальної округи був призначений таємний радник З. Я. Карнеєв.

У результаті зміни влади відновлюється питання про повноцінне функціонування Одеської комерційної гімназії, але дещо змінюється шлях вирішення цієї проблеми. Замість влаштування гімназійних класів, пропонується об'єднати класи повітового і парафіяльного училища та Благородного інституту. Ініціатором виступив З. Я. Карнеєв, який діяв в інтересах Харківського університету. Але в офіційному листі міністра О. М. Голіцина попечителю від 10 травня 1817 року прослідувало розпорядження Харківському університету про «припинення будь-яких дій щодо Одеської гімназії і сполучних з нею повітового і парафіяльного училищ, а також і місцевого Благородного інституту, оскільки для цих закладів готується нове утворення». Цим новим утворенням став Рішельєвський лицей, який замінив і Одеську комерційну гімназію, і Одеський благородний інститут [10, с.2-3].

Отже, спроба заснувати в Одесі комерційну гімназію на початку ХІХ ст. зазнала краху. Було реалізовано лише частину погодженого з міністерством народної освіти плану відкриття Одеської комерційної гімназії: однорічне парафіяльне

і дворічне повітове училища. Власне гімназійні класи так і не були відкриті. Причини такого негативного результату крилися переважно в подвійності управління навчальною справою в Одесі, яка виявлялася в протистоянні одеської місцевої влади та попечителя Харківської навчальної округи.

Syniavska O. O.

FOUNDATION OF THE ODESSA COMMERCIAL GYMNASIUM AT THE BEGINNING NINETEENTH CENTURY

Summary

In the article circumstances and terms of foundation of commercial gymnasium are examined in Odessa at the beginning 19th century, the plan of foundation of establishment and his realization is analysed in practice. The policy of the Odessa governor of a town A.-Y. Richelieu opens up is in this question, the results of verifications of vizitatorov are described from the Kharkov scientific district.

Keywords: *commercial gymnasium, Odessa, at the beginning 19th century*

Синявская Е. А.

ОСНОВАНИЕ ОДЕССКОЙ КОММЕРЧЕСКОЙ ГИМНАЗИИ В НАЧАЛЕ XIX СТ.

Реферат

В статье рассматриваются обстоятельства и условия основания коммерческой гимназии в Одессе в начале XIX ст., анализируется план основания заведения и его реализация на практике. Раскрывается политика одесского градоначальника А.-Э. Ришелье в этом вопросе, описываются результаты проверок визитаторов от Харьковского ученого округа.

Ключевые слова: *коммерческая гимназия, Одесса, XIX ст.*

Джерела та література

1. Багале́й Д. И. Опыт истории Харьковского университета. – Т.1 (1802-1815). – Харьков, 1893. – 1204 с.
2. Державний архів Одеської області. – Ф. 44 (Ришельевский лицей). – Оп.1 (1804 - 1817). – Спр.15 (Послужные списки преподавателей Коммерческой гимназии). – 136 арк.
3. Державний архів Одеської області. – Ф. 44 (Ришельевский лицей). – Оп.1 (1804 - 1817). – Спр. 31 (Прошения и переписка о зачислении на службу, увольнении и оплате жалования. Послужные списки учителей Коммерческой гимназии и Благородного института). – 131 арк.
4. Исторический обзор деятельности министерства народного просвещения. 1802-1902 / Составил С. Рождественский. – СПб, 1902. – 785 с.
5. Исторический очерк Одесского коммерческого училища / Составил П. А. Искра. – Одесса, 1887. – 285 с.
6. Ленц Н. И. Материалы для истории Одесской коммерческой гимназии и Благородного института // Відділ рукописів ОННБ ім. М. Горького. – Ф.63. – Спр.3.
7. Ленц Н. И. Учебно-воспитательные заведения, из которых образовался Ришельевский лицей. 1804-1817. – Одесса, 1903. – 386 с.
8. Михневич И. Исторический обзор сорокалетия Ришельевского лицея с 1817 по 1857 год. – Одесса, 1857. – 200 с.
9. Морошкин М. Иезуиты в России. – Ч.1. – СПб, 1867. – 501 с.
10. Образование и устав Ришельевского лицея в Одессе. – СПб, 1818. – 88 с.

11. Сборник постановлений по министерству народного просвещения. Т.1: Царствование Александра I. — 2-е изд. — СПб, 1875. — 1864,43 с.
12. Скальковский А. Материалы для истории образования в Одессе. Отд. оттиск. — Одесса, 1859. — 23 с.

Стамбол І. І.

УДК 94(477):329.73»1880/1920»

ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ ТА ІВАН ЛИПА: ДО ПИТАННЯ ПРО ЗВ'ЯЗКИ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

В статті висвітлено основні віхи взаємин двох діячів українського національного відродження початку ХХ ст. На базі їхньої епістолярної спадщини та літературознавчих досліджень, здійснено спробу з'ясувати дійсний вплив І.Липи на національні погляди О.Кандиби-Олеся. Крім того, розглянуто мовний аспект початкового періоду поетичної творчості О.Кандиби на тлі історичних подій.

***Ключові слова:** І. Липа, О. Олесь, інтелігенція, українська література, становлення національних поглядів.*

Дослідження біографії будь-якої історичної постаті вимагає пошуків тих факторів, що вплинули на становлення її політичних поглядів. Якщо навіть даний суб'єкт був аполітичним космополітом, то все-одно до того він навряд прийшов сам. Найчастіше настановчу роль виконують освіта та родина. Проте, не рідко, таким фактором стає стороння особа, яка своїми переконаннями або чіткою позицією змогла спрямувати діяча, який ще остаточно не обрав свій шлях. В більшості випадків, такий «наставник» міг бути менш відомим порівняно із своїм «учнем», та це ні в якому разі не применшує його ролі.